

I. LITERATURA A PRAMENY. TÉMA PRÁCE. METODA A PERIODIZACE.

Problém vnitřních sporů a rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály je jednou ze základních otázek vývoje našeho dělnického hnutí. Jako dějiny dělnického hnutí zůstával stranou zájmu akademické buržoazní historiografie. Od samého počátku mu však věnovali značnou pozornost historikové a publicisté zabývající se dějinami českého a rakouského dělnického hnutí.

Ještě nedozněly bezprostřední ohlasy překonání rozkolu a sjednocení rakouské sociální demokracie a již o něm pojednal známý pracovník rakouského a německého dělnického hnutí Karl Kautsky ve stati *Die Arbeiterbewegung in Österreich*, uveřejněné v revui *Die Neue Zeit*. Příčiny rozkolu nacházel v objektivních podmínkách vývoje rakouského dělnického hnutí, perzekuci německé sociální demokracie a vlivu ruského sociálně revolučního dělnického hnutí. Jako ideolog umírněných netajil se svými sympatiemi k ideologii a taktice umírněných socialistů. Radikály obecně zařazoval k anarchistickému směru, ale přiznával, že se s anarchisty rozcházel v praktické činnosti.¹

Ze zcela jiného stanoviska přistoupil k výkladu a hodnocení rozkolu jeden z vedoucích činitelů anarchistického křídla v rakouském dělnickém hnutí August Krčal v práci *Zur Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich*. Vznik vnitřních sporů v rakouském dělnickém hnutí vysvětloval rozdílnými názory na taktiku. Oba hlavní směry posuzoval z hlediska anarchistického. Umírnění byli podle něho sociální demokraté a usilovali o změnu existujícího společenského řádu klidnou, zákonitou cestou. Radikálové „zastávali stanovisko, že odstranění buržoazní společnosti a jejího řádu je možné toliko násilím“; směřovali k anarchismu. Jako anarchista odsuzoval nejen umírněné, nýbrž i ty radikály, kteří se nestali anarchisty a přispěli k sjednocení rakouské sociální demokracie na nových základech.²

Třetím současníkem, který se dotkl otázky vnitřních sporů a rozkolu, byl bývalý stoupenec československé sociálně demokratické strany a pozdější předák českého křesťansko-sociálního hnutí Tomáš Josef Jiroušek. Učinil tak v práci

Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české. Má silně autobiografický charakter. K studiu problematiky rozkolu přispívá hlavně po stránce faktické svědeckými postřehy pamětníka, ve kterých se ovšem kromě několika cenných údajů o vývoji vnitřních sporů a síle radikálního hnutí obráží silně protiradikální a protisocialistické smýšlení pisatele.³

Než vypukla první světová válka, zabývali se vnitřními spory v českém a rakouském dělnickém hnutí dva autoři, kteří již nebyli přímými účastníky rozkolu, ale buďto pracovali v dělnickém hnutí, nebo alespoň sympatizovali se sociální demokracií. Byli to Julius Deutsch a Eduard Beneš.

J. Deutsch se zabýval problematikou rozkolu v souvislosti s vývojem odborového hnutí v Rakousku v práci *Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung*. Vznik rozkolu vysvětloval „psychologicky“, živelnou touhou člověka a hnutí po vítězství bez zřetele k reálné skutečnosti a některými objektivními důvody, obzvláště tlakem vládnoucích tříd a působením ze zahraničí. Jinak si podrobněji všiml jen poměru radikálů a umírněných k odborovému hnutí, přímým požadavkům dělnictva, sociálním reformám a konečným cílům.⁴

Ed. Beneš pojednal o rozporech v dělnickém hnutí v díle *Stručný nástin vývoje moderního socialismu*, část čtvrtá, *Dělnické hnutí v Rakousku a v Čechách*. Rozkol pokládal za „nejsmutnější období vývoje socialismu v Rakousku“, spojoval jej se staršími spory mezi skupinou Oberwinderovou a Scheuovou a uváděl jej shodně s Kautským v souvislost s vývojem německého dělnického hnutí a ohlasem ruského hnutí narodnického. Podobně jako Deutsch připisoval rozhodující zásluhu o sjednocení rakouského dělnického hnutí dr. Viktoru Adlerovi.⁵

Sám Viktor Adler napsal u příležitosti dvacátého výročí hainfeldského sjezdu příležitostnou stať *Der Weg nach Hainfeld*, ve které se zabýval některými problémy překonání rozkolu a sjednocení. Oživil s ní některé zapomenuté rysy ideologických rozdílů mezi umírněnými a radikály a ukázal, jak obtížný byl proces sjednocení. Vycházel však příliš ze situace ve Vídni a nedocenil úlohu českého dělnického hnutí.⁶

Větší práce o vnitřních sporech a rozkolu vznikly až po první světové válce, kdy se vysoko vzdala vlna revolučních bojů a prudké srážky s buržoazií i rozchod revolučních marxistů s reformistickou sociální demokracií podtrhly jejich aktuálnost, ale zároveň silně ovlivnily jejich zpracování.

V té době vyšla tiskem rozsáhlá práce rakouského sociálně demokratického publicisty Ludwiga Brügela, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, jejíž celý třetí svazek je věnován vnitřním sporům, rozkolu a sjednocení dělnického hnutí v Rakousku.

L. Brügel v něm vylíčil na základě bohatého, do té doby nezpracovaného archivního materiálu rakouského ministerstva vnitra celý průběh vnitřních sporů i sjednocení sociálně demokratické strany v Rakousku s přihlédnutím k situaci v jednotlivých zemích. Příčiny rozkolu viděl v několika okolnostech objektivního

i subjektivního charakteru: perzekuci dělnického hnutí, ideologických rozporech, sporech vedoucích činitelů, vlivu anarchistické propagandy Mostovy. Umírněně pokládal za věrné stoupence Marxova učení, kdežto v radikálech spatřoval levicovou úchylku v rakouském dělnickém hnutí a plně je ztotožňoval s anarchisty. Rozpory v rakouském dělnickém hnutí urovnal a sjednocení rakouské sociálně demokratické strany provedl podle jeho mínění dr. V. Adler.⁷

Brügelova práce obsahuje cenný archivní materiál, který byl zčásti zničen požárem archivních fondů rakouského ministerstva vnitra roku 1927. Po stránce vědecko-metodické je však toliko snůškou neutříděných fakt a poznatků přejímaných nekriticky včetně hodnocení a terminologie z pramenů policejní a úřední provenience. Místy je pouhým přepisem tištěných zpráv rakouského ministerstva vnitra o sociálně demokratickém a anarchistickém hnutí, vydávaných pro úřední potřebu a sledování dělnického hnutí. To silně znehodnocuje její bohatý obsah a vyžaduje kriticky zkoumat hodnocení všech zpracovaných problémů. Není to úkol nereálný, protože archivy a knihovny poskytují přes uvedené ztráty dostatek materiálu k dějinám dělnického hnutí.

Druhou závažnou prací ke studiu rozkolu dělnického hnutí v českých zemích se stalo po první světové válce pojednání českého historika Zdeňka Tobolky, **Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský.**

Tobolka v něm pojednal o rozkolu v souvislosti s výkladem založení československé demokratické strany a počátků českého socialistického dělnického hnutí. Vznik vnitřních sporů spojoval s pronikáním radikalismu do dělnického hnutí pod vlivem anarchistické propagandy Mostovy a silící perzekuce. Umírnění podle něho postupovali v podstatě správně, ale dopouštěli se některých oportunistických chyb. Radikálové podléhali vlivu anarchismu, setrvali však většinou na pozicích socialismu radikálního směru. V procesu sjednocení českého dělnického hnutí sehráli podle Tobolky rozhodující úlohu brněňští socialisté a Rovnost.⁸

Tobolkova práce se přiblížila z buržoazní a sociálně demokratické literatury nejvíce k správnému výkladu ideologie a taktiky umírněných a radikálů, avšak problémy rozkolu dělnického hnutí zdaleka ještě nevyřešila. Izolovala výklad vývoje českého dělnického hnutí od dělnického hnutí v Rakousku, nerozebrala podrobněji ideologii a taktiku radikálů a umírněných, neobjasnila otázku anarchismu a nevysvětlila zákonitosti vzniku rozkolu, jeho vývoje a procesu sjednocení.

Tobolkova a Brügelova práce se staly na dlouhou dobu základem poznání i hodnocení rozkolu, ideologie a taktiky umírněných a radikálů v sociálně demokratické literatuře i buržoazní historiografii.

Z nich vycházeli další sociálně demokratičtí pisatelé a publicisté. Byli to především Josef Falta a Jaroslav Marek, kteří v nástinu dějin a ve výkladu programového vývoje československé sociálně demokratické strany nepřinesli pro hodnocení osmdesátých let ani po stránce faktografické nic nového.⁹

Určítým přínosem mohla být práce sociálně demokratického publicisty Emila Strausse, *Die Entstehung der deutschböhmisches Arbeiterbewegung*, pojednávající o problémech rozkolu v souvislosti s dějinami německého dělnického hnutí v severních Čechách. Autor se totiž pokusil spojit výklad politických a ideologických problémů s otázkami sociálně ekonomického vývoje. Avšak metodicky zůstal jeho rozbor třídních poměrů na úrovni mechanického materialismu a analýza ideologických problémů nepřekročila meze dosažené sociálně demokratickou produkcí. Jako většina předchůdců považoval i Strauss za příčinu rozkolu působení anarchismu a zoufalství proletariátu vyvolané těžkou politickou a hospodářskou situací, vyzvedával úlohu umírněných a radikály v podstatě ztotožňoval s anarchisty.¹⁰

O českém dělnickém hnutí v severních Čechách v osmdesátých letech minulého století uveřejnil řadu drobných statí vzpomínkového nebo faktografického charakteru český sociální demokrat František Cajthaml-Liberté v publikaci *Český sever ve hnutí dělnickém*. Spokojil se v ní však hlavně s otištěním místního materiálu a nepokusil se o samostatný výklad obecných problémů.¹¹

Až po druhé světové válce vrátil se u nás k otázce rozkolu Miloslav Volf v jedné kapitole své práce *Naše dělnické hnutí v minulosti*. Za příčinu rozkolu, který nazývá příznačně „anarchistickou krizí“, pokládal neujasněnost taktiky, politickou perzekuci dělnického hnutí a působení Mostovy radikálně anarchistické propagandy. Radikály směšoval s anarchisty a oceňoval taktiku umírněných, kteří zásluhou Kautského představovali marxistický směr v dělnickém hnutí. Kautského nazýval apoštolem marxismu ve střední Evropě a připisoval mu také velkou zásluhu na sjednocení sociální demokracie.¹²

Do kontextu uvedených názorů na základní otázky rozkolu v sociálně demokratické literatuře plně zapadají i dvě publikace vydané po druhé světové válce v Rakousku.

Jsou to práce pravicového socialisty Jacquesa Hannaka, *Im Sturm eines Jahrhunderts* a syna Karla Kautského Benedikta Kautského, *Die gestigen Strömungen im österreichischen Sozialismus*.

Nejsou věnovány přímo otázkám rozkolu, ale pojednávají o nich v souvislosti s obecnými problémy rakouského dělnického hnutí. První je jakousi lidovou příručkou o dějinách rakouské socialistické strany a druhá má za úkol podat nástin jejího ideologického vývoje. Obě jsou zpracovány z posic pravicového socialismu, rozcházejícího se již s marxismem. Z tohoto hlediska jsou v nich vylíčeny i počátky socialismu a vnitřní spory v rakouském dělnickém hnutí. Kautsky spojuje vznik rozkolu opět s boji mezi oportunistickou skupinou Oberwinderovou a revolučním směrem Scheuovým, radikálové jsou v obou pracích pokládáni za anarchisty a označováni za policejní špicly, rozhodující úloha při sjednocování je přisuzována dr. V. Adlerovi. Obě práce nepřinášejí žádný vklad do studia počátků socialistického dělnického hnutí, ale zkreslují je ve smyslu ideologie refor-

mismu a revisionismu, neboť jejich hlavním posláním je ovlivnit ideologicky členstvo rakouské socialistické strany a podepřít „teoreticky“ revizi jejího programu.¹³

Stručný přehled sociálně demokratické a buržoazní literatury ukazuje, že věnovala otázce rozkolu značnou pozornost, ale pojednávala o něm převážně nikoli monograficky, nýbrž spíše přehledně v souvislosti s celkovými dějinami nebo dílčím úsekem vývoje českého a rakouského dělnického hnutí. Již proto nemohla hlouběji propracovat složité problémy. Avšak také metodický přístup zabraňoval sociálně demokratickým publicistům a buržoazním historikům dospět k objektivně platnému řešení, protože byl stále více určován ideologií pravicového socialismu a reformismu. Pokusil-li se ve své první práci K. Kautsky, který byl tehdy ještě marxista, objasnit základní problémy rakouského dělnického hnutí v širších souvislostech, na základě objektivních příčin a obecných zákonitostí, na čemž nic nemění, že je pro malý odstup a jiné důvody všestranně nevystihl, pak následující pisatelé tento postup stále více opouštěli. Dívali se na vnitřní spory a rozkol dělnického hnutí na umírněné a radikály jako na více méně nahodilý, daný a neměnný fakt. Spojovali jej buďto mechanicky se spory mezi oportunistickou skupinou Oberwinderovou a revolučním směrem Scheuovým, které bývaly označovány současníky i některými historiky též jako spor nebo rozkol „umírněných“ (Oberwinder) a „radikálů“ (Scheu),¹⁴ nebo je vysvětlovali nahodile působením vnějších činitelů: perzekuce dělnického hnutí reakční vládou Taaffovou, anarchistické propagandy Mostovy, ruského sociálně revolučního hnutí, či je objasňovali důvody subjektivními, „psychologicky“: osobními rozpory vedoucích činitelů a zoufalstvím mas, vyrůstajícím z neutěšené hospodářské situace, politické perzekuce a nesplněných nadějí v očekávanou sociální revoluci. Vnitřní souvislost jednotlivých částí těmito historikům unikala a nepovšimnuty zůstaly vlastní ideologické a sociální kořeny vnitřních sporů. Radikály až na čestné výjimky směřovali s anarchisty a umírněné povyšovali na ortodoxní marxisty. V době rozkolu viděli jen dobu utrpení a úpadku, který porušil kontinuitu vývoje dělnického hnutí, takže překonání rozkolu a sjednocení, za něž připisovali hlavní zásluhu K. Kautskému a V. Adlerovi, se pak jevilo jako nový počátek organizované sociálně demokratické strany.

Názory sociálně demokratické a buržoazní literatury, i když přispěla k poznání základního materiálu a hodnocení jednotlivých fakt, byly silně jednostranné a setkaly se proto záhy s kritikou marxistických historiků revolučního směru.

Již ve dvacátých letech vystoupil proti některým z nich polemicky Pavel Reiman, který nesouhlasil zvláště se sociálně demokratickým pojetím ideologie a taktiky umírněných a radikálů, již aplikovali sociálně demokratičtí pisatelé přímo i nepřímou na úlohu a vztah tehdejších sociálních demokratů (umírněných) a komunistů (radikálů).

V úvodu k sebraným spisům dělnického básníka a průkopníka socialismu

v severních Čechách Josefa Schillera (**Schiller Seff und die Geschichte der nord-böhmischen Arbeiterbewegung**) napsal: „Největší chyba, které se dopouštějí sociálně demokratičtí padělatelé dějin, záleží v tom, že je (názory radikálů — F. J.) se vším všudy zavrhnou jako anarchistické a proti radikálům vydávají umírněné za nejčistší marxisty!“ Připouštěl, že radikálové podlehli vlivu anarchismu, ale upozorňoval, že ani umírnění nezůstali bez chyb a nedostatků, protože sklouzávali na cestu reformismu.¹⁵

Znovu se k této otázce vrátil ve studii **Klasikové marxismu o Rakousku a české otázky**. Ani tu nezastíral omyly radikálů, kteří odmítali bojovat za politické reformy, jejichž provedení v Rakousku bylo nezbytně nutné, ale získali velké zásluhy proto, že bojovali proti oportunistům umírněných, kteří v základních otázkách taktiky sdíleli stanovisko Marxovo a Engelsovo. Jejich ideolog Kautsky hájil podle Reimana teoreticky marxismus, ale v kritice radikálů podléhal často oportunistům.¹⁶

Vcelku stejným způsobem jako Reiman přistupoval k otázce rozkolu též Karel Kreibich v brožuře **Dějiny českého dělnického hnutí** určené pro stranické školení KSČ.

Rozkol byl podle něho způsoben perzekucí a ideologicko-organizační slabostí dělnického hnutí. Umírnění hájili z hlediska marxismu celkem správné stanovisko, když usilovali o demokratizaci Rakouska, avšak upadali do chyb oportunistů, protože očekávali, že se tak zmírní způsob třídního boje. Tím nahrávali radikálům, kteří odmítali boj za dílčí požadavky a reformy a podléhali vlivu anarchismu.¹⁷

Na práce Reimanovy a Kreibichovu navázal ve dvou monografiích věnovaných českému dělnickému hnutí v poslední třetině minulého století Zdeněk Šolle.

Ve své první práci **Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století** vysvětloval vznik rozkolu perzekucí dělnického hnutí, ideologickou slabostí a malou zkušeností sociální demokracie a vlivem působení anarchistického radikalismu Mostova. Umírnění představovali podle něho oportunistický směr v dělnickém hnutí, kdežto radikálové dospěli od zamítání jakýchkoliv reforem až k anarchismu.¹⁸ V příspěvku **Ke vzniku první dělnické strany** upozornil, že kromě výše uvedených příčin přispěly ke vzniku rozkolu též proletarizace maloburžoazie a vliv maloburžoazní ideologie na dělnické hnutí. Umírněné hodnotil stejně jako v první práci, ale radikály se snažil rehabilitovat jako revoluční marxisty, když tvrdil, že bojovali jak proti oportunistům umírněných, tak proti anarchismu extrémních živlů.¹⁹

Šolle se pokoušel prohloubit marxistický výklad hlavních problémů rozkolu a dospěl nepochybně k řadě nových postřehů, týkajících se příčin vnitřních sporů, hodnocení umírněných a radikálů i procesu sjednocení. Protože však pracoval většinou jen s literaturou a publikovanými prameny, nepřekročily jeho závěry ve svém celku z části rámec dosavadních poznatků, z části se blížily ve snaze

výrazněji přehodnotit jednostranné pojetí úlohy umírněných a radikálů v sociálně demokratické literatuře k druhému extrému, rehabilitovat radikály a umírněné označit za vyslovené oportunisty.

Na Šollovy studie navázal Jan **Kozák** v učebním textu *Vysoké školy stranické Vytvoření a počátky revoluční dělnické strany v našich zemích (1867–1889)*. Při stejném výkladu příčin rozkolu a úlohy umírněných jako Zd. Šolle setrval na starém hodnocení radikálů, jimž přičítal nejen to, že podléhali anarchismu, ale že přijímali dokonce taktiku individuálního teroru.²⁰

Jasnější světlo do komplikovaných problémů rozkolu nevrhla ani **diskuse o dějinách dělnického hnutí na Moravě**, která se konala r. 1953 na půdě pobočky Historického ústavu v Brně. V úvodním referátu a několika diskusních příspěvcích byl sice předložen nový materiál, ale na základě něho se dospělo jen k dílčím závěrům o oportunistických tendencích umírněných socialistů v Brně, existenci radikálního hnutí na Moravě a o úloze Rovnosti při překonání rozkolu a sjednocení. Spíše ve formě dotazu než téze byl tu sice přednesen námět, nemají-li se v dělnickém hnutí osmdesátých let rozlišovat nikoli dva, nýbrž tři směry: umírněný, radikální a anarchistický, ale ten nebyl až na odmítnutí ztotožňování radikálů s anarchisty uspokojivě objasněn.²¹

Nejdůležitější výsledky diskuse byly zpracovány v populárně vědecké práci **Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku**, ve které jsem se pokusil s použitím dosavadní literatury i na základě vlastního studia vystihnout a objasnit hlavní rysy vnitřních sporů, rozkolu a sjednocení dělnického hnutí na Moravě v úzké souvislosti s vývojem českého a rakouského dělnického hnutí. Povaha a rozsah práce však nedovolily vyložit a doložit všechny problémy v takovém rozsahu, jak by bylo žádoucí.²²

Rozdílné pojetí úlohy umírněných a radikálů a nejasnosti v jejich hodnocení přiměly nepochybně **P. Reimana**, aby se dotkl znovu některých problémů rozkolu. Stalo se tak v stati **Marx a Engels a české dělnické hnutí**. Vyslovil se v ní proti zveličování oportunismu umírněných, protože měli pravdu v základních otázkách taktiky, kdežto radikálové podléhali vlivu anarchismu. Avšak zároveň vystoupil proti tomu, aby byli směřováni s anarchisty, jak činila buržoazní a sociálně demokratická literatura, jejíž hodnocení v marxistickém povědomí tu a tam ještě přezívalo.²³

Jak je patrné z uvedeného přehledu, nevytvářelo se nové pojetí základních problémů rozkolu snadno. Starší i novější marxistická literatura se zaměřovala z počátku spíše na kritické přehodnocení jednostranných názorů buržoazní a sociálně demokratické literatury než na hlubší rozbor vlastních otázek na podkladě studia pramenů. Dospěla i takto k některým výsledkům, protože vycházela metodicky z nových pozic. Prokázala existenci oportunistických tendencí v řadách umírněných, odhalila zdravé jádro a pozitivní úlohu radikálů a naznačila souvislost vzniku vnitřních sporů s ekonomicko sociálními podmínkami vývoje děl-

nického hnutí. Dále však touto cestou nedospěla. V některých případech (vymezení předmětu zkoumání, celkové pojmání otázky, hodnocení radikálů) nepřekročila hranice starého myšlení, jindy (ve snaze rehabilitovat radikály) upadala do zjednodušujícího přehodnocování. Tak se v ní tvořily rozdílné názory na některé otázky a jiné zůstávaly stranou jejího zájmu. Zkušenosti a výsledky záhy ukázaly, že překonat s úspěchem jednostrannost starší literatury, překlenout rozdílné názory a vytvořit jednotnou marxistickou koncepci je možno jen na základě studia poměrně obsáhlého materiálu v dílčích, monograficky či tématicky vymezených studiích, které by vytvořily předpoklady k syntetickému zpracování.

Sám jsem uveřejnil několik příspěvků, ve kterých jsem se zabýval příčinami rozkolu dělnického hnutí na umírněné a radikály,²⁴ programovým vývojem rakouské sociální demokracie,²⁵ některými otázkami sjednocovacího procesu českého a rakouského dělnického hnutí²⁶ a podrobnějším zkoumáním radikálního dělnického hnutí na Moravě.²⁷

V prvním jsem se pokusil dokázat, že rozkol na umírněné a radikály nebyl náhodný, nýbrž zákonitý, objektivně podmíněný (ne však nutný) historický proces. V druhém jsem přispěl k osvětlení programu umírněných z r. 1882 a tím i k hlubšímu poznání ideologie a taktiky umírněných. V třetím jsem se snažil přesněji vymezit podíl Rovnosti, brněnských socialistů a dr. V. Adlera, respektive vídeňského dělnického hnutí. Vedle důkazu o silném radikálním hnutí na Moravě, která byla až na nepatrné výjimky pokládána vždy za baštu umírněných, jsem dospěl v poslední studii k závěru, že v dělnickém hnutí osmdesátých let je třeba rozlišovat nikoli dva, nýbrž tři směry: umírněný, radikální a anarchistický, které ovšem nevznikly najednou, nýbrž formovaly se postupně.

Také Zd. Šolle publikoval novou studii *Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1872—1882*, ve které přesvědčivě dokázal, že celá osmdesátá léta nebyla v dějinách českého dělnického hnutí dobou rozkolu a úpadku, protože dělnické hnutí v Čechách prožívalo koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let období značného organizačního, politického a masového vzestupu. V soustředění na tuto otázku však poněkud podcenil narůstání vnitřních rozporů, které již koncem jmenovaného období přerostly v otevřený rozkol mezi umírněnými a radikály.²⁸

Velkou pozornost vývoji dělnického hnutí v Čechách v osmdesátých letech minulého století věnoval Zd. Šolle též v práci *Dělnické stávky v Čechách*, kde opět v celé řadě otázek prokázal chybné pojetí doby rozkolu v sociálně demokratické literatuře, vystoupil proti jednostrannému a někdy i záměrnému směřování radikálů s anarchisty a rozlišil v dělnickém hnutí nikoli dva, nýbrž tři směry: umírněný, radikální a anarchistický.²⁹

Některými otázkami vnitřních sporů mezi umírněnými a radikály se zabýval Jan Měchýř v článku *K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí v osmdesátých letech minulého století*. Ukázal na složitost ideologie a taktiky umírněných a ra-

dikálů, zabýval se předmětem vnitřních sporů, který tkvěl v otázce taktiky, a odmítl ztotožňovat radikály s anarchisty, protože se rozcházel v řadě otázek — zvláště v provádění taktiky individuálního teroru.³⁰

Kromě těchto prací obecnější povahy vyšla řada dílčích příspěvků regionální povahy či materiálového charakteru, jako jsou např. práce a příspěvky J. Radimského³¹, J. R. Tichého³², J. Mejzlíka³³, Vl. Janouška³⁴, Vl. Reizenthalera³⁵ aj. Jejich význam tkví hlavně v detailním prohloubení obecné problematiky místními doklady a zpřístupnění dalšího materiálu k celkovému zpracování.

V poslední době vyšly rovněž dvě publikace syntetického charakteru, které řeší přehledným způsobem v souvislosti s vývojem českého dělnického hnutí a národními dějinami též otázky vnitřních sporů a rozkolu.

Jsou to: **Dějiny Komunistické strany Československa a Přehled československých dějin II.** V nich se již objevily v mezích možností daných rozsahem a účelem těchto publikací výsledky nového bádání v celistvějším pojetí. Autoři se v nich vyrovnali s jednostranným pojetím osmdesátých let v dějinách českého dělnického hnutí jako doby „utrpení a úpadku“, prokázali kontinuitu vývoje dělnického hnutí a vyložili spory mezi umírněnými a radikály sice přehledně, ale ve vší složitosti, rozeznávající vedle směru umírněného a radikálního též směr anarchistický, a vyzvedli proces sjednocení jako počátek nového vzestupu dělnického hnutí.³⁶

V době, kdy tato práce byla již v pokročilém stadiu, vyšla závažná monografie Ivana Dubského, **Pronikání marxismu do českých zemí**, která pojednává v jedné kapitole též o vývoji dělnického hnutí v českých zemích v době od břevnovského do hainfeldského sjezdu a v další se dotýká některých stránek jeho ideologického vývoje.^{36a}

Přínosem Dubského práce je neotřelý a filosofický přístup k objasnění ideologie dělnického hnutí v kontextu jeho politického vývoje a důkaz o postupném, ne vždy jednoduchém a přímém postupu k marxismu, jak ukázal mimo jiné vznik vnitřních sporů a rozkolu dělnického hnutí na umírněné a radikály. Ale při vší snaze ukázat ideologii umírněných a radikálů ve vší složitosti, nepostihl plně složitost vnitřních rozporů, zejména mu unikl vztah radikálů k anarchismu.

Protože má práce byla v době vydání Dubského publikace již z větší části v rukopise, přihlédl jsem k ní až v posledních dvou kapitolách.

Z podobných důvodů, protože se mi dostaly do rukou až po dokončení rukopisu a v době jeho odevzdání do tisku, nemohl jsem již v textu vůbec přihlédnout k třem důležitým publikacím, které vyšly v poslední době, ačkoli by mi byly v některých částech nebo při zpracování některých problémů pomohly hlouběji či přesněji řešit stanovenou problematiku.

Jsou to materiálově fundovaná práce Jiřího Kořalky, **Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí**, která podrobně líčí vývoj a úlohu severočeského dělnického hnutí v letech 1874 až 1882, přehledná práce

Herberta Steinera, *Dělnické hnutí v Rakousku v letech 1867–1889*, jež mi mohla alespoň z části zpřístupnit pro mne nedostupný rakouský archívní materiál, a posléze závažná práce Hanse Mommsena, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, jejíž zpracování osmdesátých let přináší mnoho nového materiálu, zajímavé pohledy do vývoje rakouského i českého dělnického hnutí, ovšem také některé nepřesnosti a sporné závěry, na které by bylo lze navázat i reagovat.^{36b}

Takový je v hrubých rysech dosavadní i současný stav studia vnitřních sporů a rozkolu dělnického hnutí na umírněné a radikály. Ukazuje, že jim byla věnována velká pozornost, jak ve starší, tak v novější literatuře. Až na několik posledních studií a prací byly však problémy rozkolu řešeny spíše přehledným způsobem a bez náležité analýzy pramenů v souvislosti s celkovými dějinami dělnického hnutí než speciálně monograficky na základě solidního studia materiálu. Hodnocení a názory se při tom vyvíjely a značně rozcházely. Zásadní rozdíly v pojetí hlavních problémů vyvstaly mezi sociálně demokratickou literaturou a novějším marxistickým pojetím, ale i v novější marxistické historiografii se objevily jisté diference a nejasnosti v dílčích otázkách.

Speciální monografické studium se rozvinulo až v poslední době a dospělo na základě zkoumání pramenů a prohloubené metody k hlubšímu a jednotnějšímu pojetí některých otázek, jako jsou příčiny vnitřních sporů, předmět a povaha rozkolu, ideologie a taktika umírněných a radikálů, vztah radikálů k anarchismu, některé otázky sjednocení. Avšak hlubší zpracování jednotlivých otázek a celkový syntetizující přehled jdoucí dále než mohly jít přehledné dějiny KSČ a ČSSR zatím chybí.

O ně se pokouší tato práce. Vznikla při výzkumu dějin dělnického hnutí na Moravě, ale není prací regionální. Navazuje na výše uvedené studie a snaží se objasnit některé z hlavních problémů vnitřních sporů a rozkolu jako jsou příčiny rozkolu, jeho vznik a vývoj, ideologie a taktika umírněných a radikálů, otázka anarchismu v českém dělnickém hnutí osmdesátých let, předmět, povaha a periodizace rozkolu, programový vývoj sociální demokracie a základní problémy sjednocení v analyticky syntetizující formě. Pro nedostatečné monografické zpracování řady základních otázek ekonomicko-sociálního a politického vývoje není však a nemůže být vyčerpávajícím chronologicko-syntetickým dílem, které by pojednalo o všech stránkách činnosti sociálně demokratické strany ve vztahu k dělnické třídě a ostatním složkám společnosti, nýbrž chce přispět k hlubšímu poznání jedné části jejího vývoje zvláště po stránce ideologické, taktické a politické na základě typických jevů a nejdůležitějšího materiálu.

Prameny k dějinám dělnického hnutí v osmdesátých letech minulého století se dochovaly v množství převyšujícím původní očekávání, a to v neposlední míře zásluhou rakouské policie a úřadů, pronásledujících socialistické dělnické hnutí. Platí to jak o pramenech archívní povahy, tak o pramenech publikovaných, ať

jíž vznikly z potřeby úřední nebo pocházejí z vlastní činnosti dělnického hnutí. Použil jsem jich v nemalém rozsahu, i když jsem je zdaleka všechny neobsáhl a nevyčerpal.

Při studiu archívních pramenů jsem vyšel z archívních materiálů uložených v moravských archívech. Tu je základním zdrojem pro studium dělnického hnutí všeobecně a zejména v osmdesátých letech fond **Mladšího presidia moravského místodržitelství (B 13) ve Státním archívu v Brně**. Obsahuje dobře dochovanou spisovou agendu moravského místodržitelství ve věcech politických, důležitější podání nižších instancí (okresních hejtmanství, magistrátů statutárních měst) a podstatnou část korespondence s vídeňským ministerstvem vnitra včetně jeho pokynů a oběžníků. Jsou v něm uložena také nejdůležitější hlášení **brněnského policejního ředitelství a zemského trestního soudu v Brně**, jejichž registry (B 26 a C 3) byly silně proskartovány, takže se z nich dochovala jen vybraná akta spolková, tisková a soudní.³⁷

Tyto materiály jsem doplňoval podle potřeby a povahy studia prameny dochovanými v presidiálních aktech **okresních hejtmanství**, uložených ve **Státním archívu v Opavě (Nový Jičín, Fryštát a Místek)** a v jeho pobočce v **Janovicích (Rýmařov a Prostějov)**.³⁸ V **Janovicích** se dochovaly také cenné spisy **státního zastupitelství a krajského soudu v Olomouci**.³⁹

Dokud nebyly uspokojivě objasněny ústřední problémy, nemohl moravský archívní materiál stačit přes svou bohatost ani k analýze vnitřních sporů a rozkolu na Moravě, tím méně pak v českých zemích. Proto bylo nutno provést výzkum nejdůležitějších pramenů též v Čechách.

Tu je uložen bohatý základní materiál ve fondu **Presidia českého místodržitelství (PM), Pražského policejního ředitelství (PP) a Zemského trestního soudu (ZTS) v Ústředním státním archívu v Praze**. Z nich jsem prostudoval a použil nejdůležitějších spisů **Presidia místodržitelství**, ve kterém jsou dochována též nejdůležitější hlášení okresních hejtmanů, magistrátů a pražského policejního ředitelství, agenda s vídeňským ministerstvem vnitra, zprávy státního zastupitelství, výsledky soudních procesů a řada konfiskovaných materiálů pocházejících z činnosti dělnického hnutí.⁴⁰

Studium fondu **pražského policejního ředitelství** mi nahradila alespoň v hrubých rysech nejdůležitější **relace o činnosti československé sociální demokracie v letech 1878—1884** vydaná tiskem R. Maršanem.⁴¹

Dále jsem prostudoval **archívní sbírky Ústavu dějin Komunistické strany Československa**, ve kterých jsem našel některé zajímavé doklady (rukopisné články a výpisky) v pozůstalosti **Františka Cajthamla-Liberté**.⁴²

Snažil jsem se také získat přístup k pramenům uloženým v rakouských archívech, zejména ve **Státním archívu (Staatsarchiv)** a ve **Všeobecném správním archívu (Allgemeines Verwaltungsarchiv)** ve **Vídni** a v **Zemském archívu (Landesarchiv)** ve **Štýrském Hradci**. Avšak přes všechnu snahu mi nebyla umožněna

žádaná studijní cesta. Byl jsem proto nucen spokojit se s materiály obsaženými v Brügelově práci a použít zpráv rakouského ministerstva vnitra dochovaných v našich archívech. Z nich jsou nejdůležitější **tištěné periodické zprávy o sociálně demokratickém a anarchistickém hnutí v Rakousku**, vydávané pro úřední potřebu.⁴³ Cenný materiál o situaci v rakouském dělnickém hnutí a jeho spojení s cizinou se mi podařilo najít ve spisech berlínského policejního ředitelství z dob Bismarckova protisocialistického zákona uložených v Brandenburském zemském hlavním archívu v Postupimi.⁴⁴

Uvedené archívní prameny jsou naprostou většinou úřední proveniencí. Vznikly z činnosti rakouských úřadů a policie, které sledovaly soustavně dělnické hnutí, aby je omezily a potlačily. Je to veskrze materiál třídní, stranický, dělnickému hnutí nepřátelský. Přesto však je pro studium dějin dělnického hnutí nepostradatelný, neboť informuje pravidelně o situaci v dělnickém hnutí, sleduje nejen legální, nýbrž i ilegální činnost a obsahuje v některých případech cenný materiál pocházející z řad samého dělnického hnutí: zabavené písemnosti, konfiskované tiskoviny a letáky, censurované výtisky dělnických novin a časopisů apod.

Úřední zprávy mají zpravidla racionální jádro, avšak buď pro nedostatek přesných informací, nebo i záměrně zkreslují zjištěné skutečnosti, a proto je třeba při jejich studiu a interpretaci postupovat velmi obezřetně a kriticky. Je nutno je prověřovat vzájemným srovnáváním, ale musí se také konfrontovat se zprávami a materiálem pocházejícím ze samého dělnického hnutí.

Z pramenů, které vznikly z činnosti dělnického hnutí, je třeba jmenovat v prvé řadě **dělnický tisk**. Bez něho není téměř možný výklad otázek povahy ideologické, taktické, programové a z části též politické a organizační, protože úřední prameny mají pro ideologické a taktické problémy význam spíše druhotný.

Jako v případě archívních pramenů vyšel jsem při studiu dělnického tisku z moravských dělnických časopisů, které mají v osmdesátých letech význam nikoli pouze regionální, nýbrž širší, protože některé z nich plnily funkci centrálních orgánů. Tu vycházely umírněné listy: **Spravedlnost, Bojovník a Volksfreund**, radikální: **Práce a Duch času** a sociálně demokratické: **Rovnost, Arbeiterstimme a Hlas lidu**.⁴⁵ Pro srovnání a sledování širších ideologických, taktických i politických souvislostí jsem prostudoval také hlavní orgány československé a rakouské sociálně demokratické strany, respektive českého a rakouského dělnického hnutí: **Budoucnost, Dělnické listy, Die Zukunft, Wahrheit, Der Radikale, Die Arbeit, Věk svobody a Gleichheit**.⁴⁶ Tyto časopisy mi umožnily sledovat obecné souvislosti ideologie a taktiky v měřítku celorakouském a zjistit některé zvláštnosti vývoje dělnického hnutí v českých zemích. Ze zahraničních časopisů mi poskytly cenné srovnávací materiály orgán českých radikálů (anarchistů) v Americe **Budoucnost**, Mostův radikálně anarchistický list **Freiheit** a orgán německé sociálně demokratické strany **Der Sozialdemokrat**.⁴⁷

Na jejich základě bylo možno provést konkrétní srovnání ideologie a taktiky umírněných a radikálů v českých zemích s ideologií a taktikou vedení německé sociálně demokratické strany a Mostovy anarchistické skupiny, respektive ideologií a taktikou českých anarchistů v Americe, což je rozhodující pro zjištění shodných rysů a rozdílů mezi radikály a anarchistickým hnutím. Více méně doplňkový význam mělo studium prvních ročníků Kautského revue *Die neue Zeit*. Kromě již uvedené práce Kautského jsou v ní otištěny některé zprávy o situaci v Rakousku v osmdesátých letech.⁴⁸

Velmi důležitým druhem pramenů pro studium ideologie, taktiky, politiky a programového vývoje dělnického hnutí a postavení dělnické třídy jsou **dobové publikace**.

Z nich jsem prostudoval především **protokoly dělnických sjezdů**, pokud byly vydány tiskem. Jsou to: **protokol zemského dělnického sjezdu na Moravě a ve Slezsku**, který se konal v Brně r. 1882,⁴⁹ **protokol slučovacího sjezdu československé sociální demokracie** v Brně r. 1887⁵⁰ a **protokol sjednocovacího sjezdu rakouské sociálně demokratické strany** v Hainfeldu roku 1888—1889.⁵¹ Řadu zpráv o vývoji vnitřních rozporů, procesu sjednocení a ideologických problémů obsahuje také **dělnický kalendář**, který vydávali brněnští socialisté od r. 1884.⁵² Soudobé **letáky** a **tiskoviny** brožurové podoby, nepostradatelné rovněž pro výklad ideologie a taktiky umírněných a radikálů, jsem získal studiem konfiskovaných exemplářů v uvedených archívních fondech. Složení a postavení dělnické třídy ilustrují v osmdesátých letech publikace rakouského statistického úřadu,⁵³ statistické publikace obchodních a živnostenských komor,⁵⁴ zprávy živnostenských inspektorů⁵⁵ a různé sociologické studie a prováděná šetření o postavení dělnictva v českých zemích a v Rakousku.⁵⁶ Protože v práci sleduji především otázky ideologické, taktické a politické, použil jsem jich jen pro dokreslení a zdůvodnění těchto problémů.

Vzácně se dochovaly a z části byly vydány **články, projevy a korespondence** některých významných pracovníků českého a rakouského dělnického hnutí. Z nich se týkají alespoň částečně naší problematiky vybrané články, projevy a dopisy **dr. V. Adlera**,⁵⁷ **korespondence K. Kautského s Bedřichem Engelsem**,⁵⁸ **výbor článků a projevů Josefa Hybeše**⁵⁹ a **korespondence dr. V. Adlera s Augustem Bebelem, Karlem Kautským a jinými vedoucími činiteli německé sociální demokratické strany**.⁶⁰ K nim je možno připojit ještě **výbor článků z Rovnosti**, pořázený u příležitosti 70. výročí založení.⁶¹ Tyto edice přesahují svým rozsahem časový rámec práce, ale dokreslují autenticky vnitřní situaci v českém a rakouském dělnickém hnutí v druhé polovině osmdesátých let a některé z nich, zvláště Engelseva korespondence s Kautským, mají velkou cenu též po stránce metodické.

Nikoli poslední v řadě jsou a nemenší význam mezi prameny vzniklými z činnosti dělnického hnutí mají **vzpomínky a paměti** některých činitelů sociálně demokratické strany a dělnického hnutí.

Ze vzpomínek průkopníků socialismu jsou pro studium otázek rozkolu a sjednocení nesporně nejdůležitější a nejcennější vzpomínky Josefa Hybeše, **Křížová cesta socialismu**. V detailech nejsou sice zcela přesné, ale uchovaly dobový kolorit, zrcadlí nezkrásleně paměť účastníka a nepřikrašlují omyly a nedostatky z hlediska pozdějšího vývoje. Jsou neocenitelným pramenem též pro poznání ideologie a taktiky radikálů, neboť Josef Hybeš byl jejich vynikajícím představitelem.⁶² V porovnání s nimi poněkud ustupuje do pozadí, ale nezaniká hodnota vzpomínek Ladislava Zápotockého a Josefa Bernáška, které poskytují cenná svědectví o počátcích vnitřních sporů v pražském dělnickém hnutí.⁶³ Se situací v pražském dělnickém hnutí v době vrcholícího rozkolu a začínajícího sjednocení seznamují výstižně vzpomínky Václava Šturce.⁶⁴ O dělnickém hnutí na Liberecku v počátcích rozkolu a v Brně v době sjednocení píše z hlediska umírněných ve svých vzpomínkách Josef Hannich.⁶⁵ Anarchistické tendence ve vídeňském dělnickém hnutí svědecky dokazuje Gustav Habrman.⁶⁶ Zajímavé, ale málo objektivní a silně osobní jsou vzpomínky vedoucího činitele vídeňských radikálů, anarchisty Josefa Peukerta, *Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung*.⁶⁷ A posléze nelze přehlédnout dvojí vzpomínky K. Kautského. První uveřejnil sám v práci *Aus der Frühzeit des Marxismus*⁶⁸ jako spojovací text k dopisům Engelsovým, druhé vydal posmrtně jeho syn pod názvem *Erinnerungen und Erörterungen*.⁶⁹ Končí bohužel založením časopisu *Die Neue Zeit* r. 1883. Stejně jako všechny uvedené vzpomínky odrážejí i paměti K. Kautského myšlení svého autora, který vyšel z rakouského dělnického hnutí, pak přešel k centrismu a po Říjnové revoluci zaujal pravicové reformistické stanovisko, které silně poznamenává i jeho hodnocení minulých událostí, zvláště ideologie a taktiky radikálů. Přesto však je nelze pominout, neboť na rozdíl od jiných dotýkají se řady teoretických otázek, s nimiž se vyrovnávalo tehdejší dělnické hnutí.

Samy prameny a literatura by nestačily k zvládnutí tak obsáhlé a složité problematiky, jakou je otázka rozkolu a sjednocení dělnického hnutí v českých zemích. Od samého počátku bylo nutno zamýšlet se nad metodickými problémy. Navazoval jsem při jejich řešení na dosavadní marxistickou literaturu a opíral jsem se o některé práce klasiků marxismu-leninismu týkající se ideologie a taktiky dělnického hnutí.

Z nich je třeba zvláště uvést práce ve sborníku *Marx-Engels-Lenin, K dějinám Československa a československého dělnického hnutí*,⁷⁰ sborníky *Die Klassiker des wissenschaftlichen Kommunismus zur deutschen Arbeiterbewegung* a *Marx-Engels-Lenin-Stalin, K německým dějinám*,⁷¹ *Marxovu a Engelsovu korespondenci*⁷² a *Engelsovy dopisy Kautskému*.⁷³ Cenné podněty pro zkoumání příčin rozkolu mi poskytl Leninův komentář k práci A. Pannekoeka, *Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung*, pojednávající o taktických rozporech v západoevropském dělnickém hnutí v období II. internacionály.⁷⁴ A nelze ani zapo-

menout na Leninovu práci *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu s řadou vzácných pasáží o anarchismu.*⁷⁵

Po stránce metodické a zčásti i faktografické mi velmi pomohly také novější práce německých marxistických historiků, zabývajících se otázkami vývoje německé sociálně demokratické strany v době Bismarckova protisocialistického zákona.

Kromě souboru pramenů o činnosti říšské komise v boji proti německé sociální demokracii ve sbírce archivních studií k dějinám německého dělnického hnutí⁷⁶ a příspěvku Karla Obermanna o vztazích německého a českého dělnického hnutí,⁷⁷ to byly zejména teoreticky pojaté práce Heinricha Gemkova o pomoci Bedřicha Engelse německé sociální demokracii v boji proti socialistickému zákonu,⁷⁸ Ernsta Engelberga *Revoluční politika a rudá polní pošta v letech 1878—1890*⁷⁹ a studie Horsta Bartela o úloze orgánu německé sociální demokratické strany *Der Sozialdemokrat* a o účasti Marxové a Engelsové v boji o revoluční německý stranický orgán 1879—1890,⁸⁰ které pojednávají o základních otázkách ideologie a taktiky německé sociální demokracie v době rozkolu českého dělnického hnutí.

Jak práce klasiků marxismu-leninismu, tak studie německých historiků umožnily mi orientovat se lépe v složitých problémech vnitřních sporů, vyznat se v často nejednoduchých a nejasných oportunistických, radikálních a anarchistických tendencích a postihnout lépe obecné souvislosti i specifické zvláštnosti základních tendencí českého a rakouského dělnického hnutí s vývojem německého a mezinárodního dělnického hnutí. Pro obecnost nebo aplikovanost na vývoj německého dělnického hnutí, které mělo při četných shodách s rakouským a českým dělnickým hnutím přece jen zvláštní postavení, nebylo možno použít jejich postupů, aplikací a závěrů mechanicky, nýbrž bylo nutno, zvláště v dílčích otázkách, postupovat zcela samostatně.

Aby bylo možno hlouběji osvětlit složitou problematiku vnitřních sporů, rozkolu a sjednocení, spočívá těžisko práce ve výkladu ideologie, taktiky a programového vývoje dělnického hnutí, které jsou sledovány v úzké souvislosti s ekonomickosociální a politickou situací a vývojem mezinárodního dělnického hnutí. Na rozdíl od dosavadní literatury, která se spokojovala většinou jen s hrubým popisem vnitřních sporů, snaží se výklad vystihnout nejen průběh, ale i podstatu, charakter a zákonitosti rozkolu a sjednocení na základě objektivních podmínek a subjektivních faktorů. Proti převládajícím názorům, pojímajícím vnitřní spory a rozkol více méně staticky a zjednodušeně, usiluje vyložit je ve vývoji, dynamicky a ve **vší složitosti**, neboť, jak již bylo uvedeno, nelze je omezovat jen na umírněné a radikály, ale je třeba zkoumat i otázku anarchismu; povaha a intenzita sporů se měnila a také sjednocení postupovalo od spontánního objektivního procesu k cílevědomému organizačnímu a programovému úsilí. Vzhledem k tomu, že rozkol souvisel velmi úzce s vývojem rakouského a mezinárodního

dělnického hnutí, zkoumají se vytčené problémy v úzké souvislosti s vývojem nejen rakouského, nýbrž i mezinárodního dělnického hnutí, což umožňuje překonat izolovaný výklad dosavadní literatury a vyložit problém v obecnější souvislosti a specifických zvláštlostech. Jestliže je při tom hlavní pozornost věnována německému dělnickému hnutí, neděje se tak proto, že by ostatní dělnické hnutí bylo podceňováno, ale proto, že tu existovaly nejužší kontakty a přímé souvislosti s naším a rakouským dělnickým hnutím. V mezích možností daných dostupnými prameny a literaturou používá se v práci **srovnávací historické metody**, a to nikoli **formálně** vyhledáváním vnějších shod, paralel či vlivů, nýbrž **funkčně**, zjišťováním přímých souvislostí, obecných shod a specifických zvláštností jak jednotlivých jevů, tak celkových tendencí a zákonitostí. Pokud se některé problémy řeší na základě moravského materiálu, nechápu se úzce regionálně a vykládají se na širokém pozadí našeho a rakouského dělnického hnutí, v němž mělo dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech důležité a v některých směrech i vedoucí postavení.

Dobu vnitřních sporů a rozkolu, kterou starší literatura chápala buďto jako jeden celek zaplňující celá osmdesátá léta, nebo jej dělila nejvýš na dva úseky, dobu vnitřních sporů a rozkolů (1879—1885) a dobu překonání rozkolu a sjednocení (1885—1889), můžeme rozdělit na základě provedené analýzy takto:

1. Období zvýšené politické aktivity dělnického hnutí v českých zemích a počátku vnitřních sporů o taktiku (1879—1882).

Začíná po sjezdu rakouské sociální demokracie v Dlouhém Mostu u Liberce, který potvrdil usnesení břevnovského sjezdu československé sociální demokracie a končí sjezdem rakouské sociálně demokratické strany (umírněných) v Brně 15. a 16. října 1882.

Vyznačuje se stoupající aktivitou a vzestupem dělnického hnutí v českých zemích po stránce organizační, politické a masové, ale zároveň vznikem a postupným narůstáním vnitřních sporů. Ty byly z počátku nevyhraněné, měly povahu vnitrostranické diskuse a nepronikaly na veřejnost. Týkaly se některých otázek kompetenčních, ilegální organizace a agitace a poměru strany k Mostovi a vedení německé sociálně demokratické strany. Za dílčí mezník uvnitř tohoto období je možno považovat tajnou konferenci rakouské sociálně demokratické strany v Juliánově u Brna 25. prosince 1880, na které se již zřetelně projevil zárodky radikálního a umírněného směru. Po konferenci v Juliánově a přeložení vedení československé sociálně demokratické strany z Prahy do Vídně počátkem r. 1881 se začaly spory mezi umírněnými a radikály vyhraňovat. Z otázek tajné organizace a propagandy se šířily na všeobecné volební právo a dílčí požadavky dělnictva, pronikaly na veřejnost a zasahovaly stále širší vrstvy dělnictva.

Na jejich vznik a rozšíření působila ekonomicko sociální a politická situace v Rakousku, vyznačující se překonáním hospodářské krize sedmdesátých let, přechodnou konjunkturou v průmyslové výrobě a zesílením perzekuce dělnického hnutí po nástupu reakční Taaffovy vlády.

2. Období otevřeného rozkolu a vrcholící perzekuce dělnického hnutí (1882—1885).

Bylo zahájeno sjezdem rakouské sociálně demokratické strany (umírněných) v Brně r. 1882 a končí založením Rovnosti roku 1885. Vnitřní spory mezi umírněnými a radikály nabyly v této době povahy otevřeného rozkolu. Strana se rozdělila na dvě frakce: umírněnou a radikální. Spory o taktiku se rozšířily na všechny oblasti praktické politiky, ideologie a teorie dělnického hnutí. Byly provázány pronikáním anarchismu. Jejich intenzita velmi vzrostla. V oblasti politické vrcholila perzekuce dělnického hnutí vládou Taaffovou a po stránce hospodářské dolehla na dělnictvo nová hospodářská krize provázená chronickou krizí agrární. Jak politická, tak hospodářská situace měly za následek zostření třídních i vnitřních rozporů, ale zároveň přispívaly k překonání rozkolu a sjednocení dělnického hnutí.

3. Období překonání rozkolu a sjednocení dělnického hnutí (1885—1889).

Začíná založením dělnického listu Rovnost v Brně 26. července 1885 a končí sjednocením rakouské sociálně demokratické strany v Hainfeldu 30. prosince 1888 až 1. ledna 1889.

I v něm je možno rozeznávat dvě fáze. První se vyznačuje obratem od vnitřních sporů k překonání rozkolu, úsilím Rovnosti a brněnských socialistů o sjednocení dělnického hnutí, počátky sjednocovacího procesu českého a rakouského dělnického hnutí. Druhá je charakterizována překonáním vlivu anarchismu i oportunistických tendencí na základě tzv. „vídeňského kompromisu“ a brněnského programu československé sociální demokracie, sjednocením českého dělnictva a po překonání potíží v řadách rakouského dělnictva sjednocením českého a rakouského dělnického hnutí v rakouské sociálně demokratické straně.

V oblasti politické bylo sjednocení provázeno postupným opadáním perzekuce a vzestupem dělnického hnutí, po stránce ekonomicko sociální překonáním hospodářské krize v průmyslové výrobě a přechodem k novému cyklu konjunktury.

Této periodizaci odpovídá v hrubých rysech i členění práce do dalších kapitol, ve kterých se postupuje tématicky, ale v zájmu postižení vývojových souvislostí se přihlíží též k časovému vývoji jednotlivých problémů.